

A CSANÁLOSI MEZŐGAZDASÁGI TÁRSULÁS MINT
A TÁRSADALMI REZILIENCIA LOKÁLIS ÁGENSE

Tanulmányomban egy szatmári sváb településen működő mezőgazdasági társulás történetét, működését, valamint a lokális gazdaságra és társadalomra gyakorolt hatásait vizsgálom. Jelen szöveg két nagyobb lélegzetű kutatás¹ keretében végzett kutatómunka részeredményeinek – főként a társulás történetére és működésére vonatkozó adatoknak – a bemutatása.

A gazdasági antropológiai kutatásokban az etnikai szempont csak nagyon későn, a múlt század utolsó harmadában jelent meg (SÁRKÁNY, 2016), az elmúlt évtizedekben azonban, elsősorban talán Thomas Hylland Eriksen munkásságának hatására, az etnicitás és gazdaság viszonya központi kérdéssé vált. Különböző etnikumok eltérő gazdasági teljesítményét több gazdaságantropológiai esettanulmány szerzője is a sajátos értékrend és az ehhez kapcsolódó közösségi normák következményeként kezeli. Eszerint az egyes etnikai csoportok gazdasági adaptációs készségét nagyban meghatározza, hogy a csoport tagjainak milyen kollektív mentális készletei vannak, mit gondolnak a munkáról, a gazdálkodásra vonatkozó normákról, a pénzről stb. Ezek az elemzések az etnicitást a társadalmi tőke egy formájaként kezelik. Ez a szemléletmód igen termékeny távlatokat nyitott az etnicitás és a gazdaság viszonyának a további kutatásában, ugyanakkor magában hordozza annak a veszélyét, hogy az elemzések nem lépnek túl az etnikus mező felderítésén. Nem tekinthetünk el attól, hogy az etnikus, vagy annak tűnő gyakorlatokat tágabb gazdasági-társadalmi folyamatok rendszerében vizsgáljuk. Az etnicitás kérdését központba helyező elemzésekben minduntalan ott rejlik az etnikai kivételesség csapdája (SÁRKÁNY, 2016) is. A kiválasztott csoporttól elkülönülő mások, legtöbbször a többségi társadalom tagjai, csak diszletszerűen jelennek meg. Így viszont meglehetősen kétségessé válik a gazdasági gyakorlatok etnikus megkülönböztethetősége. Ennek kiküszöbölésére került be a gazdasági antropológiába a „vegyes beágyazottság” (KLOOSTERMAN et al., 1999) elsőként közgazdászok által használt, főként kisebbség-többség viszonyban alkalmazott fogalma, amely az értelmezési keretet kitágítja, több szintre emeli. Egy adott közösség gazdasági gyakorlatainak vizsgálatában ugyanolyan fontos a külső kapcsolatok és kontextusok elemzése, mint a csoporton belüli folyamatok feltárása. A kortárs gazdaságantropológiai megközelítések ezért az etnicitást a gazdasági erőforrásokért, a hatalomért vagy különböző társadalmi jogosítványokért folytatott versenyben folyamatosan újradefiniálódó entitásként kezelik (BARTH, 1969; SZABÓ, 2013). Ebben az értelmezésben az etnicitás egyrészt a gazdasági gyakorlatok alapja lehet, de ugyanakkor a gazdasági viszonyok, fogyasztói mintázatok is meghatározhatják, hogy

¹ Az ELKH által támogatott: *Társadalmi és kulturális reziliencia a Kárpát-medencében* című, 57004 témaszámú projekt, illetve a *Gazdaság és etnicitás. Mezőgazdasági társulások mint a társadalmi és gazdasági reziliencia motorjai a szatmári sváb falvakban a rendszerváltozástól napjainkig* című, FK 143759 számú NKFIH-kutatás.

melyek az etnikai besorolás szempontjai, hol húzódnak és mennyire erősek az etnikai határok (STEWART, 1994; BERTA, 2010). A szatmári svábok által lakott településeken az etnikai határok megállapítása az asszimiláció magas foka miatt meglehetősen nehéz, és véleményem szerint fölösleges feladat lenne, ezért a hangsúly a gazdasági gyakorlatok etnikus többlettel teltett formáinak elkülönítésére és vizsgálatára kerül. A gazdaság és etnicitás kapcsolatának a vizsgálatára nem csak a tőkeelméletek irányából történtek kísérletek. Több kutató a mentalitás, az etnikai szolidaritás, az egyéni boldogulás, illetve a közjóról kialakított konszenzusos diskurzusok irányából közelítette meg a kérdést, arra fókuszálva, hogy a helyi politika miként használja az etnicitást azoknak a helyi köztudásoknak az erősítésére, amelyeknek egyik fontos hozadéka a gazdasági haszonszerzés (SCHWARZ, 2021; SZABÓ, 2013). Ez a gondolat egybevág tágabb kutatásom egyik fő kérdésével, vagyis hogy a közbeszédben uralkodó diskurzusnak és az eddigi empirikus tapasztalataimnak, amely szerint a sváb falvak gazdaságilag és társadalmilag is jobban prosperálnak a környező magyar és román falvaknál, van-e tudományos relevanciája, és amennyiben igen, úgy melyek azok a tényezők, amelyek ezt lehetővé teszik.

Másként fogalmazva: olybá tűnik, hogy a vizsgált szatmári sváb közösségeket magasabb fokú reziliencia jellemezte, mint a szomszédos nem sváb közösségeket, rugalmasabban tudtak reagálni a rendszerváltozást követő gazdasági kihívásokra. A reziliencia „annak a mértéke, hogy mennyire képes az adott rendszer fenntartani alapvető funkcióit, működését és tulajdonságait, miközben ellenáll a változásoknak és a zavaró hatásoknak” (HOLLING, 1973, 14.), a társadalmi reziliencia pedig „a közösségek azon képessége, hogy ellenálljanak különböző külső sokkhatásoknak, miközben alapvető társadalmi infrastruktúrájukat fenntartják” (ADGER, 2000, 361.). Ezt a védekező képességet Holling *területi-tőke-potenciálnak* nevezi, szerinte ez teszi lehetővé a folyamatos adaptációt, illetve ez határozza meg a későbbi lehetőségek skáláját (HOLLING, 2001, 394.). A reziliencia tehát szinte mindig egy újrastrukturált, de stabil rendszer elérését jelenti, nem pedig az elszűnve tett károk kiküszöbölését és az eredeti állapot helyreállítását (FARAGÓ, 2017, 20.).

Vizsgálatom fő kérdése, hogy az etnicitásnak és a rezilienciának Csanálos esetében vannak-e markerként értelmezhető metszetei, azaz ágensei. Elemzésemben kettő ilyen emelnék ki: a területitőke-potenciál lokális manifesztumát, a mezőgazdasági társulás szervezetét, és kisebb részben a németországi szezonális vendégmunka intézményét.

A reziliencia az én olvasatomban mindig egy viszonyt jelöl, szituatív és dinamikus fogalom, s ennek alapján az idő a legfőbb meghatározója. Ebben az értelemben nem beszélhetünk reziliens vagy nem reziliens csoportokról, hiszen külső és belső dinamikák minden közösséget feszítenek. A külső behatásokra való reagálás gyorsasága és mikéntje a fontos. Azt gondolom, hogy a lokális gazdaság állapota, a foglalkoztatottság vagy a gazdasági fejlődés szintje jelentős hatással van a társadalmi rezilienciára. A gazdasági erőforrások, az infrastruktúra és a munkahelyek elérhetősége, valamint a társadalmi biztonsági háló minősége mind befolyásolhatják egy társadalom vagy közösség ellenálló képességét és alkalmazkodóképességét. Legfontosabb tényezőként mégis a népességet emelném ki. A társadalmi reziliencia ugyanis soha nem függetleníthető a populáció méretétől. Egy adott csoport a lélekszámcsökkenést csak bizonyos határig tudja kompenzálni. Ennek megfelelően a település rezilienciájának vizsgálatában nem kerülhető meg a migráció fogalma – ezért erre a későbbiekben bővebben is kitérek.

A sváb közösségek rezilienciáját befolyásoló tényezők vizsgálatára a Polányi Károly által bevezetett társadalmi beágyazottság fogalma (POLÁNYI, 2004), illetve a „gyenge kötélek”² (GRANOVETTER, 1985) elmélete tűnt leginkább alkalmasnak. A társulások működésének és funkcióinak a megértésében, társadalmiságának elemzésében ezért főként ezekre az elméletekre támaszkodtam.

A társadalmi beágyazódás kérdésének hasznosíthatóságát az erdélyi agrárium-kutatásokban a Bíró A. Zoltán által vezetett székelyföldi agrárinnovációs kutatások eredményei bizonyítják (BÍRÓ – MAGYAR, 2018). Igaz, kutatásaikban jellemzően az egyéni vállalkozók tevékenységét, társadalmi szerepvállalását, illetve narratív önreflexióit vizsgálták, így az általam tanulmányozott szövetkezeti formák esetében inkább csak az elemzéseikben leírt beágyazódási mintázatokhoz és diszkurzív formákhoz tudok összehasonlító jelleggel kapcsolódni (BÍRÓ, 2019, 178–179.).

A társadalmi beágyazódás mellett fontos részkérdés a németországi kapcsolatok gazdasági hatásának vizsgálata. Olyan elemzés nem készült, amely a szocialista tervgazdálkodás eredményeként bekövetkezett de-tradicionalizáció, illetve a rendszerváltást követő kapitalista individualizáció következményeként kialakult állapotokat mérte volna fel ebben a régióban. A szatmári sváb közösségekben a kommunizmus időszakában rejtőző német származástudat³ a rendszerváltást követően egyrésztől különböző örökségesítési folyamatok kiindulópontjává vált, másrésztől gazdasági potenciált jelentett. Az etnikus ébredésben csakúgy, mint a gazdasági megerősítésben fontos szerep jutott az 1960–1989 között Németországba vándoroltaknak. Főként az ő kezdeményezésük révén vált szinte láthatatlan etnikus csoportból érdekérvényesítésre képes nemzeti kisebbséggé, és egyúttal erős belső kohézióval rendelkező virtuális közösséggé a szatmári svábság. A szatmári svábok kulturális örökségének kérdése, a sváb hagyományok ápolásának támogatása mind a magyar, mind a román megyei politikai elit számára központi kérdést jelentett és jelent, nem kis részben a sváb közösségen keresztül elérhető németországi gazdasági kapcsolatok reményében.

A terep

Csanáros Nagykárolytól 8 km-re északnyugatra, a magyar–román határ tőzomszédságában található. 1447 lakosából 805-en magyarnak, 346-an németnek és 154-en román

² A „gyenge kötélek” fogalma arra utal, hogy a társadalmi kapcsolatoknak különböző erősségű kötélekei vannak. A szoros kötélekek (pl. családtagok, közeli barátok) mellett léteznek „gyenge kötélekek” is, amelyek lazább, kevésbé intenzív kapcsolatokat jelentenek (pl. ismerősök, régi osztálytársak). Granovetter elméletének központi eleme, hogy a gyenge kötélekek sokkal nagyobb hozzáférést biztosítanak olyan információkhoz és erőforrásokhoz, amelyek az egyén szűkebb, szorosabb hálózatán kívül találhatóak. Ezek az információk lehetnek munkalehetőségek, üzleti ajánlatok, újítások vagy más társadalmi lehetőségek. (GRANOVETTER, 1985)

³ A szocialista társadalomeszmény az etnikai csoportokhoz való tartozás jelentőségét megkérdőjelezte és igyekezett azt eljelentékteleníteni. A Román Kommunista Párt nacionalista és nemzeti kommunista irányváltása után uralkodóvá váló kisebbségellenesség ugyanakkor ékes bizonyítéka e gondolat hamisságának.

nemzetiségűnek vallották magukat.⁴ Körülbelül 2000 hektár szántóterülettel rendelkezik, továbbá a környéken nagy kiterjedésűnek számító, összesen 1000 hektárnyi erdő, szőlő és homokterület tartozik a határához, ebből 185 hektár homoki legelő.

A mezőgazdaság és az állattenyésztés mindig is fontos szerepet játszott a település gazdaságában. A termőföldek nagyobb része csernozjom fekete talaj, de nem elhanyagolható a homokos földek aránya sem. A kalászosok közül hagyományosan főként búzát, kisebb mértékben rozst és zabot termesztettek. Jelentős volt a napraforgó, a kukorica és a cukorrépa mennyisége, illetve a szomszédos községben működő kenderfeldolgozó telep

1. kép Csanálosi utcakép a Szent Kereszt megtalálása római katolikus templommal. Fénykép: Szilágyi Levente, 2020

⁴ A 2011-es népszámlás szerint, a Csanáloshoz tartozó Csanáloserdő adataival együttesen számolva.

a kendertermesztést is jelentős mértékben ösztönözte. A vetésforgóban főként lóherét, lucernát s bükkönyt alkalmaztak. Ezeken felül burgonyát, káposztát, dinnyét, babot, takarmányrépát stb. is termesztettek, főként a házakhoz tartozó kertekben. A belterjes gazdálkodás egészen korán döntővé vált, már a negyvenes években is voltak gazdák, akik traktort, vetőgépet, tejszeparáló gépet tudtak vásárolni. A gazdálkodás során keletkező melléktermékeket is felhasználták, a tejszeparáláskor keletkező írórt például a malacnevelésben hasznosították.

A ló-, a szarvasmarha-, a sertés- és a baromfitenyésztésben regionálisan is kiemelkedő teljesítményt nyújtottak a helyi gazdák. Már 1742-ből pontos ismereteink vannak a falu 86 telkes gazdájának nagyállat-állományáról: 299 ló, 86 ökör, 244 tehén, illetve 10 zsellérnek is volt egy-egy tehene. Az első világháborút megelőzően a lótenyésztés és -nemesítés országos jelentőségű volt, az állami ménesekben tenyésztett magyar és erdélyi fajtákat, mint például a nóniusz, angol és arab félvérekkel keresztezték kitarító erejű ígáslovak nevelése céljából a helyi fedezettő állomáson. Az itt tenyésztett lovak a milenniumi ünnepekre szervezett kiállításon negyedik helyet szereztek. (BURA, 2001, 43.) A szarvasmarha-tenyésztés is magas szinten zajlott: a Károlyi Lajos erdői uradalmában működő híres magyar törzsgulyára alapozva tartottak fenn nagytestű, széles, erős csontozatú tenyész- és igavonó marhákból álló állományt. A szocialista berendezkedést megelőzően a legelőkön – melyek mérete a jelenleginek többszöröse volt – 3-4 csorda, jelentős ménes és nagy csürhe legelt (BURA, 2001, 45.). 1910-ben a földeket tagosították. A gazdák addig három fordulóban található földjeit újra kimérték egy helyen. Mivel a földek termőképességében jelentős eltérések voltak, ebből így szinte értelemszerűen következett a pereskedések nagy száma.

2. kép Csanálosi utcakép. Fénykép: Szilágyi Levente, 2020

Az első társulások: a TOZ típusú mezőgazdasági társas gazdaságok

Az új szervezeti formát a mezőgazdaság kollektívekbe való átszervezése során átmeneti lépcsőfokként hozták létre a Román Munkáspárt Központi Bizottságának 1951. szeptember 18-i határozata alapján. Ebben a szervezeti formában a föld, valamint a megműveléséhez szükséges eszközök és állatok is a gazdák tulajdonában maradtak. A földeket tagosították, közösen művelték, a termést pedig területarányosan osztották el egymás között. Elvileg csak földterülettel rendelkező gazdák léphettek be a TOZ-okba,⁵ ám mint a kutatás azt feltárta, valójában a földnélküliség sem jelentett akadályt. A nagybirtokosoktól, kulákoktól elkobzott földterületek egy részét ideiglenes birtokba helyezéssel szétosztották azok között, akik támogatták a hatalom célkitűzéseit, s akik közül sokan nem rendelkeztek birtokkal. Ennek a következményei a mai napig éreztetik a hatásukat. A kollektívek létrehozásakor a korábban a TOZ-ba „beadott” földek méretét is regisztrálták, és mivel a rendszerváltást követően a visszaszolgáltatás a kollektívbe beadott földterület alapján történt, így bizonyos területeket egyszerűen többen is visszakérnyeltek, ami konfliktusokat eredményezett.

„A második világháború után az ötvenes években kezdődtek a TOZ-ok. Ezek a, hogymondják íntovărășire tovrărășească [helyesen: íntovărășirile colective – Sz. L.], tehát elvtársias társulás. És ezek mind azok kapták, akik párttagok voltak. Tehát azok alapították, nincstelen emberek, akiknek nem volt földje, akik cselédek voltak, akik szolgálók voltak a nagyobb gazdáknál, és persze kinyílt a szemük, menjünk, majd mi megmutatjuk nekik. És akkor ezeket a földeket, a nagyobb gazdától elvettek földet, a Károlyi gróftól, itt volt a B. birtokos, a B. M., azoknak a földjéből vettek el, és ezeknek az embereknek osztottak földet, mert államosítva lettek ezek a nagy birtokok. Ideiglenes birtokba helyezés volt, papíron a nevükre tették, nem telekkönyvileg, csak papíron. Ennyi földdel vagy a TOZ-ba. És akkor a jó földeket, a TOZ-ok mind ott alakultak, ahol a legjobb földek voltak. Az én családomtól is elvettek hét-nyolc hektárt, mert ott volt a falu végén [...], ahol a legjobb a föld, elvettek, és akkor onnan áthelyeztek bennünket a homokdűnékre. És ott adtak kender plánt [előírányzott mennyiség, terv – Sz. L.], cukorrépa plánt, tehát akkor plánok voltak. Na és így alakultak a TOZ-ok. És ezek az emberek, ezek a nincstelen emberek kapták a földet, és kaptak egy papírt. És azzal a papírral, mikor megalakult, '59-60-ba a kollektíva, akkor ezzel a papírral beléptek a kollektívába. És az archívumban megvolt, a levéltárban megvoltak ezek a kérvények, és azok a nincstelének, volt olyan, aki a mi földünkkel, meg a családomnak, a keresztanyámnak a földjével belépett, egy senki. Nem volt egyáltalán földje, és visszacapott 3 és fél hektár első osztályú földet.” (77 éves férfi)

⁵ TOZ: *Tovariscesztvo po obsesztvennoj Obrabotke Zemli – Egyesülés a föld közös megművelésére.* A munkatársulatok abban különböztek a kollektív gazdaságoktól, hogy a tagok nem hoztak létre közös gazdaságot, csak az egyes munkafolyamatokat végezték vagy végeztették közösen.

A kollektívek

A kollektivizálás helyi eseményeinek részletes bemutatása szétfeszítené a tanulmány kereteit, így itt csak annyit emelnék ki, hogy bár nem zajlott zökkenőmentesen a folyamat, de a második világháború kollektív bűnösségének terhét még nem felejtő, a hatalomnak kiszolgáltatott svábok körében erőszakos eseményre csak kevés alkalommal került sor. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ne forrtak volna az indulatok.

„Azoktól a többi emberektől, akik nem akartak belépni, elvettük a jó földet, és abba vetettek, abba szántottak, onnen arattak. Emlékszem még gyerek vótam, 7-8 éves, ültek vagy nyócan a szekeren, tele zsákokkal jöttek a cséplőgéptől, és mind-egyiknek egy literes üveg bor a kezibe és danoltak. De utána '60-ba, tehát mán '58-tól működött a kollektíva, '59-be mán jöttek a kényszerítések. Mindenkit kényszerítettek. Na most, az én apám nem, semmiféleképpen nem akart belépni. És mit csináltak? Elvettük az összes földet, és a Kraszna meg a part között adtak neki helyette. Namostan, tavasszal vetettünk, a Kraszna kiáradt, elmosott mindent, utána megint vetettünk, mán nőtt-nőtt, mán kezdtünk gyönyörködni, megint elmosott mindent a víz, úgyhogy ez vót. És akkor '61-be csak kényszerítették, és akkor már belépett. Nagyon jól emlékszem vissza. '60-ba már kilenc éves vótam, jöttek a miliccel [rendőrrel], a perceptorral [tanítóval], meg aki abba az időbe vót a primár [polgármester], s aláíratk vele mindent, mert a milic megfenyegette, hogy ha itt most nem írod alá, akkor viszünk. S aláírta. De hogyha ű tudta vóna eztet, hogy így lesz, akkor lehet, hogy az elsőők között lett volna, aki belép. Hogy egyszer elveszik a földet tőle, és kényszeríteni is fogják, és csak be fog lépni. Ő mindég számított arra, hogy csak megváltozik, csak másként lesz.” (77 éves férfi)

„Én csak arra emlékszek, mert mindig ővele jártam, nagyapámmal, mert mindig őfogta a kezemet, mikor kölyök vótam. Vött sokfele. Osztt pláne mikor beleálltk a tagjába szántani, ajjjajaj, kivörösödött az idegtől – nem vót mit csinálni, ez vót.” (76 éves férfi)

A helyi termelési rendszerek szocialista átalakítását követően nem csak a határ képe változott meg, hanem industrializálódott a gabonatermesztés, óriástáblákat alakítottak ki, a település határában található homokdűnék egy részét eldózerolták, az így nyert területeket bevonták a termelésbe, és hasonló módon a legelők, valamint a kaszálók egy részét is beszántották. Ugyanakkor fokozták a gyümölcstermesztést, és központosították az állattartást: tehénfarmot, lóistállót, sertésstelepet, tyúkfarmot létesítettek, de megváltozott a munkaszervezet is a parasztk brigádokba kényszerítésével.

„Itt minden vót. A lovak, nagy divat vót, mert mindent lóval dógoztunk az elejin a kollektívába. Két ló vót egy fogat, a nehéz munkát négy lóval, ha szántani kellett akkor négy ló, vagy két tehény és két bornyú. Négyes fogattal szántották még, ezzel az ekével a csanálósia. [...] Itt Csanálósan vót a tehénkomplex, mer hozzá

tartozott a legelő, ami homokon van, Erdő és Csanáros közt van egy nagy legelő, azon vót a csorda, a gulya meg a csikók az elejin egészen. Akkor kint a homokon az Erdőn, ott vótak a juhok, ötszáz juh. Ott vót négy csapat, mindnek külön hodály vót építve. Akkor vót a nagyon híres tyúkfarm. Ott állítottunk elő napos csibét, még most is megvan a keltető a szomszédomba. Vót öt-tízezres keltető állomás. A környék, Szatmárig ide jártak napos csibéért. Jöttek kosárral, targoncával, vettek ötven csirkét, száz csirkét, kétszáz csirkét és mentek. Nagyon jövedelmező vót. Elsősorban a tyúkfarm tojásait mind fel tudtuk használni, az ára felduplázódott, és azon kívül nagyon értékes trágyát adott a mezőgazdaságnak. Az egész juh- meg tehénállomány termelte a trágyát. Kiraktuk fermentálni a platformára,⁶ mikor elmúlt a tél, mentek ki a gulyára meg a csordára a tehenek, akkor beállítottuk az ötven fogatot, oszt akkor szekérrel, gumis sráffal az elejin, és hordták kifele a trágyát. Akkor egy hónapig csak trágyát hordtunk a határra, és száz hektárokat trágyáztunk. Vót hogy két-háromszáz hektárt tudtunk letrágyázni. Műtrágyát nem ismertük abba az időbe, csak a trágya, ahol vót, ott vót termés. Ahol nem vót trágya, annyi vót. Hát a gyümölcsöst, a négyszáz hektárt minden két-három évben, és istállótrágyával, juhtrágyával körbetrágyáztunk minden fát külön.” (81 éves férfi)

A rendszerváltást megelőzően a kollektív gazdaság volt a fő munkáltató a faluban. A Nagykároly környékén uralkodó kiváló minőségű csernozjom (feketeföld) talajnak köszönhetően a kollektív gazdaság rendkívül sikeres és jövedelmező volt.

A kollektív több olyan szolgáltatást is nyújtott, amelyek a szocialista átalakulás gazdasági és társadalmi kihívásai miatt talajt vesztett tagok számára segítséget jelentettek. A falusi társadalom, a család- és munkaszervezet átalakulását, és az ezzel járó nehézségeket új intézmények létrehozásával próbálták ellensúlyozni. Pékségeket nyitottak a '60-as évek elején, bölcsődét és óvodát üzemeltettek, építőbrigádok segítették az építkezőket stb.

„A kollektíva az első volt a környéken, a csanárosi kollektív gazdaság, mer a feleségemnek a nagyapja, az alakította meg az első kollektívát itt a faluba. Ez egy tiszta sváb település vót akkor még, és a kollektíva nagyon jól működött. A termőföld jó, az emberek mondhatni, hogy hős munkaerő. Tehát igazi vérbeli parasztemberek. Németországból jöttek, hozták magukkal a tudományukat. Elkezdtek itt a Károlyi grófnak a földjét megművelni. Azért hozták őket Németországból, hogy dógozza meg a grófnak a földjét. [...] Mi a kollektívába még lóval kezdtük a munkát, két lóval, négy lóval. Ott az az eke kirakva [a társulás előtti közterületen – Sz. L.], amivel szántottuk az első hektárokat. Kapával gyomtalanítottunk.” (81 éves férfi)

⁶ A kollektív gazdaságok által épített, istállótrágya érlelésére szolgáló, többnyire betonozott terület.

⁷ A „legkiválóbb” értelemben.

Az idősebb korú lakosság döntő többsége helyben, elsődlegesen a kollektív különböző egységeiben dolgozott. A fiatalabb generációk tagjai a közeli városok, főként Nagykároly és Szatmárnémeti ipari létesítményeiben helyezkedtek el. Belőlük alakult ki egy jelentős ingázó, munkás-paraszt⁸ réteg. A férfiak főként az Unio nehézipar nagykárolyi egységében, az ugyancsak nagykárolyi olajgyárban, cukorgyárban, a bőrvélyi és nagykárolyi kendergyárban, a nők a Filatura Szövőgyárban dolgoztak. Ebből a munkás-paraszt rétegből kerültek ki a kilencvenes években kezdő – és a 2000-es évektől már stabil lokális gazdasági szereplőkké váló – agrár vállalkozók.

Volt azonban a migrációnak egy másik változata, amelynek következtében a '70-es évektől kezdődően egyre gyorsuló ütemben csökkent a települések népessége. A szatmári svábok 1991–92-ben csúcspontú németországi kivándorlása sajátos társadalmi és gazdasági környezet kialakulását eredményezte. Az aktív népesség aránya már a rendszerváltást megelőzően jelentősen csökkent. A munkaerőhiány gazdasági ellensúlyozására a kollektív egyre nagyobb fokú gépesítéssel reagált, és ezt az anyagi lehetőségei is megengedték. A németországi kivándorlás másik következménye az volt, hogy a helyben maradt lakosság, többek közt a németországi kapcsolatokon keresztül, a rendszerváltáskor rendelkezett egy olyan anyagi bázissal (SZILÁGYI, 2021, 198.), amelynek a segítségével elkerülhették az átalakulás során máshol oly jellemző kényszerpályákat (PETI – SZABÓ, 2006).

1989 előtt Románia mezőgazdaságát három nagy mezőgazdasági szervezeti forma uralta: az állami mezőgazdasági vállalatok, a mezőgazdasági termelészövetkezetek és kisebb arányban a magángazdaságok azokon a főként hegyvidéki területeken, ahol jövedelmező mezőgazdasági termelésnek esélye sem volt. A rendszerváltást követő agrárreform e hátról legradikálisabban a kollektíveket érintette. Olyannyira, hogy a romániai mezőgazdaság rendszerváltást követő első évtizedének legmeghatározóbb folyamatát a dekollektivizáció, és az annak következményeként kialakult gazdasági és társadalmi problémákkal való szembesülés jelentették. A dekollektivizáció jelen tanulmány szempontjából fontos fejleménye a mezőgazdasági termelészövetkezetek utód-szervezeteinek, a társulásoknak a létrejötte.

A rendszerváltást követő dekollektivizálás fogalmával megragadott időszakhoz az erdélyi magyar kutatók elemzéseiben olyan negatív fogalmak társulnak a leggyakrabban, mint a refeudalizáció, újraparasztozás, kényszerparasztozás – egy olyan folyamat összegzéséeként, amelyben az emberek a kollektivizálás előtti technikákhoz és gyakorlatokhoz tértek vissza (SZABÓ, 2002, 27.; CSATA, 2006, 5.; KISS, 2005, 50.). A tervgazdálkodásban kitüntetett figyelmet élvező, de a piaci körülmények között életképtelen ipari létesítmények bezárása fokozott város-vidék migrációt eredményezett, aminek követ-

⁸ A munkás-paraszt társadalmi kategória számos értelmezése közül leginkább a Ștefan Dorondel – Stelu Șerban szerzőpáros megközelítését tartom a helyi viszonyokra érvényesnek. Túllép a Szelényi és Kostello által megrajzolt képen, mely szerint a munkás-parasztok egyszerre részmunkaidős mezőgazdasági, illetve alulképzett ipari munkások, akiket a kommunista hatalom kényszerített a városi ipari egységekbe (lásd SZELENYI – KOSTELLO, 1996). Ők ezt a piaci orientáció (erről bővebben: SZABÓ, 2013; LOVAS KISS, 2006) hiányával egészítik ki, melynek okát a családok gazdálkodásának a termelészövetkezetektől való függőségében látják (DORONDEL – ȘERBAN, 2014, 20.).

keztében a korábban éppen az erőszakos iparosítás hatására kiürült vidék újra feltöltődött. Azonban a kényszerűségből és a kollektivizálás előtti technikákkal, eszközökkel és gyakorlatokkal végzett gazdálkodás nem jelentett valódi kiutat a szegénységből.

Az alábbi két táblázat⁹ ennek a migrációs folyamatnak és termelékenységi mutatóinak az arányaira hívja fel a figyelmet.

1. táblázat

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya Romániában		
1990	1995	2000
28,2%	40,3%	42,8%

2. táblázat

A mezőgazdaság részesedése a GDP-ből Romániában		
1990	1995	2000
kb. 25%	20,7%	12,6%

Az erdélyi magyar néprajzi kutatások – tudománytörténetileg érthető okokból – főként a kisüzemi és családi gazdaságok vizsgálatára összpontosítottak (PETI – SZABÓ, 2006), a szövetkezeti formák legtöbbször kihasználható vagy kihasználatlan lehetőségként (TÓTH, 1995), illetve sikertelen kísérletként (KINDA, 2006) kerültek be az elemzésekbe.

A rendszerváltást követően több nyugati elemző is azt gondolta, hogy a nagy és hírhedten nem hatékony állami irányítású termelőszövetkezetek felbomlása által a földreform a mezőgazdasági termelőket a termelékenyebb, vagy annak gondolt (lásd BINSWANGER – DEININGER – FEDER, 1993; LIN, 1988; SCHMITT, 1991) kisüzemi magángazdálkodás felé tereli (FRYDMAN – RAPACZYNSKI, 1994). Meglepő módon és várakozásaikkal ellentétben a különböző csoportos vagy szövetkezeti gazdálkodási formák rendkívül kitartóak maradtak a régióban (LERMAN – CSAKI – MOROZ, 1998; MEURS, 1999). Sőt, ezek a szövetkezetek olykor hatékonyabbnak bizonyultak, mint az egyéni termelők. Romániában, ahol a dekollektivizálást követően a földek egyéni tulajdonba kerültek, 1993-ra a becslések szerint az agrárterületek 43%-a önkéntesen visszakerült a szövetkezeti termelési szervezetekhez (BROOKS – MEURS, 1994). A szövetkezeti mezőgazdasági termelés hatékonyságát megkérdőjelező irodalomban foglaltakkal ellentétben a szövetkezetek dominanciája arra utalhat, hogy bizonyos földmunkákhoz kapcsolódó tevékenységekben, mint a földek előkészítése, a talajművelés és a betakarítás, ezt gondolták előnyösebb formának (CARTER, 1987; PUTTERMAN, 1985).

Amikor a gazdaság szocialista, radikális átalakításáról, a parasztság felszámolásának a traumájáról, a kollektív gazdaságokba száműzött mezőgazdasági termelésről olvasunk, egész generációk sorsát megpecsételő, befejezett és a mozdulatlanság finalitását magában hordozó hosszú időszakra gondolunk. A rendszerváltás óta eltelt időt – ami már több, mint amennyit a szatmári svábok a kollektívben megéltek – általában a folyamatos (ki)útkere-

⁹ Forrás: BORS, 2004, 33.

séssel, a sűrűn változó adaptációs kényszerrel terheltként jellemzik. A vizsgált településen a mezőgazdaság szövetkezeti formájú dominanciája immáron hatvan éve folyamatos. Ez azonban nem jelenti azt, hogy változások nélküli lenne. A szövetkezeti gazdálkodásnak Romániában is számos formája alakult ki a rendszerváltást követően.¹⁰ Az agráriumban bekövetkező negatív folyamatok okait vizsgálva csak azokat a tényezőket emelem ki, amelyek valamilyen szövetkezeti forma felé terelték a földtulajdonhoz jutó vidéki lakosságot: 1. a földbirtokok kis mérete költségessé teszi a gépi munkát, 2. a gépesítés hiánya – sem a gépek beszerzésére, sem a gépi bémunka megfizetésére nem állt rendelkezésre elegendő tőke, 3. az „új” birtokosok előrehaladott kora, 4. az örökösök jelentős része nem helyben lakott, 5. a termőterületek rossz minősége. Ezen lokális tényezők mellett a szövetkezeti út felé fordulásban meghatározó szerepet játszott a román állam, amely az 1991/18-as agrártörvényben egyértelműen ebbe az irányba kívánta terelni a rurális közösségeket (VERDERY, 1999), többek között a jövedelem több évi adómentességével támogatva a létrejöttüket (VINCZE – SWAIN, 1998, 193.). A földosztó bizottságok tevékenységét követő társadalmi feszültségek kirobbanásáról, és további következményeiről több helyen is olvashatunk (KIDECKEL, 1993; PETI – SZABÓ, 2006). Adrian Hatos ezzel kapcsolatban merész gondolatot fogalmaz meg: szerinte a közösségek sok esetben éppen a földtulajdonosok közötti konfliktusok kiéleződésének elkerülése miatt választották a szövetkezeti formát. A társulások szerinte egyfajta békéltető testületként működtek, amelyekben a gazdák a föld-visszaigényléssel kapcsolatos adminisztrációs terhekben is segítséget kaptak, illetve a vitás ügyekben a felek között mediátor funkciót töltöttek be (HATOS, 2006, 24.).

„Tehát az a helyzet, hogy mindenfele, itt nálunk is vannak völgyek, gödrök, ahol áll a víz. Ezek mind a társulásnak maradtak. Tehát azoknak az embereknek, akik a társulásban vannak. Hát ez hátrány is, csak addig, amíg közösen, tehát amíg a nagy van, addig elvész a kicsi. A kis veszteség, ami ott mittudomén, a M. alattiból az ötven hektárosból 35-40 áré,¹¹ ami kiesik. Minden évben jön egy nagy eső, két hétig, vagy egy hétig áll a víz rajta, kipusztul a tengeri vagy akármi is van rajta. És akkor mi ezt úgymond a béke kedvéért inkább feláldoztuk.” (77 éves férfi)

A romániai téeszék felszámolásának lehetséges forgatókönyveiről, a birtokviszonyok helyreállításáról (földosztásról), a fontosabb szereplők tipológiájáról több elemzés is született (SWAIN, 1997; HATOS, 2006, 252–253.). Közös következtetésük, hogy a törvényi keretek túlzott teret adtak a „rugalmas értelmezhetőségnek”, melynek eredményeképp a téeszék felszámolása helyi hatáskörben, településenként eltérő módon zajlott, így a téeszvagyron sorsa a lokális társadalmi-politikai erőviszonyok függvénye volt (CARTWRIGHT, 2000). És nem csupán az volt az eldöntendő kérdés, hogy egyéni utakat

¹⁰ Nem áll rendelkezésre pontos adat arra vonatkozóan, hogy a romániai földterületek hány százalékát művelik társulati formában. A statisztikák 12 és 22% közötti aránnyal számolnak. A bizonytalanság legfőbb oka, hogy a társas gazdálkodási formák rendkívül változatos szervezeti háttérrel rendelkeznek, a jogi személyként, haszonbérleti szerződésekkel operáló mezőgazdasági társaságoktól az egyéni gazdák együttműködésében tevékenykedő informális társaságokig.

¹¹ Ár. 1 ár = 100 m² = 0,01 hektár.

válasszanak vagy a társas/társulati gazdálkodási rendszer menjen tovább, hanem utóbbi esetében azt is el kellett dönteni, hogy az milyen irányelvek mentén, milyen szerkezeti formában működjön.

A termelőszövetkezetek társulásokká való átalakítását az 1991. április 30-án kihirdetett 36-os számú, „*a mezőgazdasági társulások és egyéb szövetkezeti formák az agráriumban*” nevű törvény szabályozta. A törvény a társulások két típusával kapcsolatos szabályozásokat tartalmaz: a) jogi státussal rendelkező szervezetek (amelyeket formális vagy jogi társulásoknak nevezünk) és b) formális alapszabály vagy jogalap nélküli családi szövetkezetek. Mivel ez utóbbi kategória érdemben nem különbözik a szabályozáson kívül eső egyéni és családi gazdaságok csoportjától, és kutatásom az első típusba tartozókat érinti, a továbbiakban a formális, jogi személyiséggel rendelkező társulásokra fogok koncentrálni, és a későbbi megállapítások is kizárólag ezekre vonatkoznak.

A romániai posztszocialista szövetkezeti formákat célzó kutatások a fentiekhez képest egyéb szempontrendszerek szerint is megkülönböztetik a társulásokat. A tagok közötti együttműködés minősége alapján elkülönítenek *valódi* és *hamis* társulásokat/szövetkezeteket. Utóbbi tulajdonképpen vállalkozásokat jelent, melyek csupán a földhasználat átruházásának mechanizmusában és a nevükben szövetkezetek (SANDU, 1999; STĂNCULESCU, 1999).

A romániai kollektívek szövetkezetekké való átalakulását vizsgálva Nigel Swain arra a következtetésre jutott, hogy a felszámolást/átmentődést döntő módon meghatározta az adott termelőszövetkezet működésének hatékonysága és jövedelmezősége (SWAIN, 1997, 78.). A kedvezőtlen ökológiai környezetben működő, illetve a gépesítés alacsony fokán álló termelőszövetkezeteket azonnal, 1990 első felében felszámolták. Társulások nem véletlenül csak főként az alföldi, jó termőtalajjal bíró településeken jöttek létre (SWAIN, 1997, 80.). Am a kedvező ökológiai környezet önmagában nem jelentett garanciát a sikeres működésre, ehhez a társadalmi szereplők aktív részvételére is szükség volt. Szerinte csak azok a társulások válhattak sikeressé, amelyek tagjai a földbirtokok restitúciója során vállalták a tagosítással járó kompromisszumokat. Ennek azonban legtöbbször negatív hatásai voltak a későbbiekben az ideiglenesen kiosztott földek telekkönyvezésénél. Nem véletlen, hogy a 2000-es évek elején Katherine Verdery a szövetkezeteket olyan kényszerstruktúráként látja, amelyben – a földtulajdon visszaszolgáltatásának hivatalossá tétele, a tulajdoni lapok, birtoklevelek, telekkönyvi kivonatok kiállítása körüli, leginkább a rossz törvények miatti bizonytalan jogi környezetből fakadó bonyodalmak révén – csak tovább fokozódott a tulajdonjogok elmosódottsága (VERDERY, 2003). Ugyanakkor a szövetkezetek bizonyos változataiban Sebastian Lăzăroiu a tagok közötti – a kollektivizálás előtti gyakorlatokon alapuló – racionalizált kölcsönös segítségnyújtás intézményesülését véli felfedezni (LĂZĂROIU, 1999, 37.).

Egy az OECD által végzett felmérés szerint 1993-ban 4054 – az 1991/36-os törvény által szabályozott – mezőgazdasági társulás működött Romániában, összesen 1 812 000 hektárnyi területen. A társulásokban átlagosan 185 család, összesen mintegy 750 000 személy volt.¹² 1996-ban a parasztpárti kormány a szövetkezeti formák elleni, a nyu-

¹² OECD Agricultural Policy and Trade Developments in Romania in 1993–1994, OECD Paris, 1993.

gati típusú, piaci alapon működő családi gazdaságok megerősödését elősegítő törvényi környezetet igyekezett megteremteni úgy, hogy drasztikusan csökkentették a társulások számára nyújtott mezőgazdasági támogatásokat. Mivel a mezőgazdasági társulásokban a különböző munkafolyamatokért a tagoknak fizetniük kellett, az épp ezeken a költségterheken enyhítő állami támogatások megszüntetését követően sokak számára sokkal vonzóbb alternatívát jelentett az ekkor elterjedő mezőgazdasági vállalkozásokkal földhasználati bérleti szerződést kötni. Az esetek többségében ez érezhetően kevesebb jövedelmet jelentett a földtulajdonosok számára, ám cserében semmilyen többletköltséggel nem kellett számolniuk, ami egy erősen tökehiányos időszakban döntő tényezőnek bizonyult. A mezőgazdasági társulások többségét az 1997 és 2000 közötti időszakban szármolták fel¹³ (HAROS, 2006, 208.).

A Recolta Mezőgazdasági Társulás

A Nagykároly környéki társulások sokkal inkább regionális, mint lokális agrárszereplők. Az általuk megművelt termőterületek méreteiből és a megtermelt gabona mennyiségéből fakadóan már számottevő tényezőnek számítanak a romániai agráriumban. Figyelik a globális gabonatözsde árfolyamokat, valamint nemzetközi felvásárlókkal üzletelnek, és ezzel egyidőben háztáji kertek szántását, illetve egyéb szükséges munkálatait is elvégzik. Az itt megtermelt gabona a világ bármelyik pontján landolhat, de az érte kapott pénz a tagokhoz kerül. Ez a kettőség teszi őket különlegessé.

„A mi tengerink öt éve nem marad Romániában. Mind Konstanca, hajó, elment. Ugyanúgy a búza is. Ezek ilyen nagy amerikai, óriási cégek a felvásárlók, hajói vannak, uszályai vannak a Dunán, nemtom hány, ez az ADM [Archer Daniels Midland – Sz. L.]. És akkor jönnek, nagyon jól megfizetik. Innen még el kell vigyék Konstancaig. Én nem kapom meg azt az árat, mint a brailai [Brăila] vagy a galaci [Galați], mert ő nagyobb árat kap a terményért, mert közelebb van Konstanca. Már itt egyszer hátrányban vagyunk a déliekkel. A felvásárló annyival kevesebbet tud nekem fizetni.” (55 éves férfi)

A társulások egyrészt integrálják a sváb földtulajdonosokat a globális élelmiszerláncokba, másrészt pedig támogatják a kisüzemi gazdálkodást (valójában háztáji gazdálkodást) azok számára, akiknek különböző okokból – saját erőforrások hiánya vagy más jövedelemtermelő tevékenység elsődlegessége és kizárólagossága miatt – másképpen nem lenne lehetőségük rá. A termelt gabona túlnyomó többségét a szövetkezetek értékesítik a globális gabonapiacon, míg a tagoknak nyújtott mennyiség a helyi élelmiszertermelésnek és -fogyasztásnak képezi az alapját. A társulástagok, azaz a földtulajdonosok egyre korlátozottabb mértékben ugyan, de a mai napig tartanak haszonállatokat (sertés, baromfi) saját fogyasztásra és helyi értékesítésre egyaránt. Az állatok etetését pedig

¹³ Sajnos nem áll rendelkezésre kimutatás arra vonatkozóan, hogy Románia-szerte hány mezőgazdasági társulás működik még az 1991/36-os törvény szerinti formában. Azt, hogy nem elenyésző a számuk, a 2019-ben, 2020-ban és 2023-ban jegyzett kiegészítések jelzik.

a társulás által előállított takarmánnyal oldották meg. A helyi gazdák és földbirtokosok így jellemzően két különböző gazdálkodási módot folytatnak a rendelkezésükre álló területek megosztásával. A házakhoz tartozó belterületek (jellemzően 20-50 ár) egyszerre geográfiai és megélhetési pufferként is szolgálnak. Geográfiai puffer abban az értelemben, hogy átmeneti területet jelent a falu belterülete és a határ nagy mezőgazdasági területei között. Gazdasági, avagy megélhetési puffer úgy, hogy ez a földterület általában konyhakertként hasznosul, ahol családi fogyasztásra szánt zöldségeket és más növényeket termesztenek. A tagok a társulásra bízzák a földjüket, ám általában megtartanak egy kis darabot, amelyet eseti munkával dolgoznak meg a rendelkezésre álló munkaerővel. Ez lehet a saját vagy a család kézi munkaereje, de főleg napjainkban vegyesen jelent kézi és gépi bérmunkát. A csanárosi társulás sajátossága, hogy a tagok számára ezeken a kisméretű parcellákon is elvégzik az igényelt munkákat, annak ellenére, hogy az rendkívül erőforrás-pazarló a nagyipari gazdasági tevékenységekkel összevetve.

A kutatásban megkerülhetetlennek mutatkozott a közösségek sváb származásának a kérdése. Nem volt olyan interjúalany, aki valamilyen formában ne hozta volna szóba a sváb eredetnek, vagy a sváb mentalitásnak a kérdését a gazdaságszervezettel, a munkához való viszonytal vagy éppenséggel a szövetkezetekkel kapcsolatban. A megkérdezetteknek a svábságukból fakadó gazdasági döntéseit, motivációit önreflexív módon értelmező narratíváiban kettős értékrend fedezhető fel. Ezek egyike pozitív: a „sváb ethosz”, mellyel már Berzsényi Dániel is foglalkozott, a német telepések szorgalmának, mesterségbeli tudásának, társadalomszervezeti gyakorlatának „felsőbbrendűségére” utal, továbbá a rend, a tisztaság, a megbízhatóság, a szakértelem, a pontos, kitartó munkavégzés, fegyelem fogalmakat összegzi, és visszatérő motívuma volt a paraszti gazdálkodást vizsgáló néprajzi írásoknak. Ez a szorgalom találkozott a svábok – saját maguk szerint is túlzó – felhalmozó életmódjával. *„Mindent, ami többet ér egy kalap szarnál, azt mi svábok nem dobjuk el, megtartjuk [nevet].”* (46 éves férfi)

Más erdélyi példától eltérően a kollektív felszámolása után szétosztott teheneket nem adták el, hanem egészen a legutóbbi időkig tartották őket.

„Mikor a kollektívbe beléptették a gazdálkodókat – sirva behajtották a lovakat, teheneket, leadták –, és mikor felszámolták az ügy vót, hogy én fogadtam egy ügyvédet, aki képviselte a végrehajtást és a föld arányába – ki mennyi földdel lépett be a kollektívába, annak a függvényébe osztottuk el a marhát. Most vót olyan, hogy kapott 10 tehenet. Vette a láncot, nyakukba tette a teheneknek, és hazavezette. Mert otthon minden háznál megvót az istálló. És akkor magáncsordákat alapítottak tovább. Aki akart velük foglalkozni, az tovább foglalkozott velük. Fejtte, működtek a csarnokok még. Minden reggel behordták a tejet a csarnokba, kaptak érte jó pénzt akkor még. Például az én apósom tanító vót, iskolaigazgató, az is földdel is rendelkezett, örökölt, az is kapott négy tehenet. Hazahajtottuk az öreggel, bekötöttük az istállóba. Minden reggel felkeltem négy órákor, elmentem megfejni a két tehenet, mert kettő fejős vót, kettő üres vót. Megfejtem a teheneket, utána jöttem, bejelentkeztem a programba, mentem dógozni. Vagy két évig kínlódtam velük. Amikor mán a gyermekek, unokák kezdtek rátérni a sörfogyasz-

tásra a tejfogyasztás helyett, akkor eladtam őket, és áttértem a sörivásra.” (82 éves férfi)

Míg más, korábban vizsgált szatmári sváb településeken többé-kevésbé a kollektív korábbi vagyonának egészét átmentették az újonnan megalakuló társulásokba (SZILÁGYI, 2021), illetve az általuk megművelt szántóterületek mérete sem változott lényegesen az elmúlt három évtizedben, addig Csanáloson a társulás a lassú építkezés elve szerint jutott el mai formájához. Míg például Mezőpetriben a kollektív elnökének autoriter fellépése, Mezőfényen a tagok racionalitáson alapuló konszenzusa egyben tartotta a korábbi üzemet, addig Csanáloson a romániai folyamatokat sokkal jobban idéző forgatókönyv szerint zajlott az agrárium átalakulása. A kollektív felszámolása az egyéni gazdálkodást előnyben részesítők igénye szerint történt:

„– Mikor oszt megjött a nagy hír, hogy Ceaușescu kivégezték Elenával, és a kollektív gazdaságot likvidálni kell, így jöttek a nagy propagandisták, jöttek hogy a CAP-t likvidálni [felszámolni – Sz. L.] kell. – Szatmárról jöttek, Károlybúl. – Na ezek komolyan is vették ezek a sováb emberek. Nekiálltak likvidálni. Mikor jött, hogy likvidálni kell a kollektív gazdaságot, akkor az emberek nagy örömeikbe, örültek, hogy visszakapják a földet, és gazdálkodhattak már önállóan. Nekiugrott mindenki, és a gyümölcsöst is kiosztották, a régi tulajdonosoknak visszaadták.

– Mindenki ott kapta vissza a földjét...?

– Ahol vót.” (82 éves férfi)

A falu lakosainak egy jelentős része azonban nem saját maga akarta megművelni a frissen visszacapott földeket, így 1991-ben két mezőgazdasági társulást is alapítottak Csanáloson: a kollektív gazdaság utódszervezetét, a Recolta¹⁴ Mezőgazdasági Társulást, illetve a gépállomás (SMT) mezőgépeszei által alapított Agromec-et. A Recolta társulás mindösszesen 200 hektárnyi területtel, főként a helyi, kisebb földbirtokkal rendelkező értelmiség tulajdonát képező földeken alapulva jött létre. A tagok által bennhagyott többől megvásárolták az első traktorokat, illetve egyéb szükséges gépeket.

„Na és akkor vót egy olyan réteg itt a faluba, funkcionárok, postás, tanító, szövetkezet elnök, akik normálisan dolgoztak: – Álljunk meg fiúk, hát mi lesz itten, itt minden földet kiosztunk, mi lesz? Ki fog itt minket eltartani? Akiknek nincs földje? Itt meg kell csinálni a társulást, akinek földje van, az jöhet be társulásba a földjével, a társulás vásárol gépeket, és megműveli, és a termés függvényibe elosszuk egymás közt a terményt. Rögtön a forradalom után. És akkor vót öt-hat ilyen kemény, aki a falut tudta irányítani, mer neves emberek vótak, és megalapították a magját ennek a társulásnak.” (82 éves férfi)

Az Agromec kicsivel kevesebb területen, mintegy 150 hektáron kezdte meg tevékenységét. A visszaemlékezések szerint a hozzáértést nélkülöző vezetés, a tagok közti egyet

¹⁴ Jelentése: „aratás”, „betakarított termés”.

nem értés, illetve pénzügyi nehézségek miatt rövid időn belül beszüntette működését és beleolvadt a Recoltába. A tagok egy része kivált és egyéni gazdálkodásba fogott, ezért a gépek egy részét megvásárolták. Az Agromec gépparkjának egy másik része a Recoltához került. Az immáron megnövekedett területen gazdálkodó társulás gyors ütemben még tovább gyarapította az általa megművelt földterületet. A rendszerváltás után, az ipari egységek bezárását követően sokszor kényszerből gazdálkodni kezdők jelentős része rövid időn belül felszámolta gazdaságát és a földeket beadta a társulásba. Elsőként jellemzően a kisbirtokosok, később azok a nagyobb gazdák, akik koruknál fogva, gépek hiányában már nem voltak képesek megművelni földjeiket.

„Oszt oda jutottunk, hogy ezek a kisgazdák, akik nekiugrottak, hogy 5-10 hektáron ő majd megmutatja, hogy hogy kell csinálni, hogy az apámtól tanultam, belebukott hamar, mer nem győzte a lépést tartani velünk. Nekünk vót egy kis pénzünk, mindjárt egy modern gépet vettünk, amivel másképp tudtunk dógozni, másképp értük el az eredményeket. Eredményesek vótunk végig, és akkor ezek látták, hogy nem élnek meg mellettünk, és kezdtek befele jönni, öt hektár, tíz hektár, évről évre bejött, vót hogy ötven, száz hektár is jött be az elejin. Amikor mán nem tudtak dógozni ezek a...” (82 éves férfi)

A társulások jelentőségét a földhasználattal kapcsolatos döntési lehetőség megteremtésében és fenntartásában látom. A szatmári sváb birtokosok jövedelem-diverzifikációs stratégiáiban (BORBÉLY, 2021, 201.) mindig ott állt bázisként vagy akár csak lehetőségként a társulás által fizetett jövedelem. Ez pedig jelentősen és pozitív módon befolyásolta a svábok mobilitását. A szatmári sváb családok jövedelmeinek fontos részét adó németországi szezonális munkamigrációból származó bevételek úgy valósulhattak meg, hogy közben a saját tulajdonú földterületek megművelésével járó feladatok alól megszabadultak.

A 2000-es évek közepére kialakult a társulás mostani szerkezete: 1350 hektár szántón gazdálkodik és megközelítőleg 600 tagja van. A gyarapodás több tényező együttes hatásának eredménye: a paraszti gazdaságok versenyképtelensége nyomán egyre többen hagytak fel a gazdálkodással, de szerepet játszott benne a gazdálkodók elöregedése és a migrációs folyamatok is.

„Azok adták ide, akik nem tudták csinálni. Tehát, aki a rendszerváltás után fiatal volt, és a gyárban dolgozott, esztergályos volt, vagy izé, az nem adta be a társulásba. Az hazament, az lett lassan traktor. Aztán csinálta. De az öregek meg izék visszakapták a földet, fiatalok, nyugaton össze-vissza, mit csinál a földdel, azok társulás tagok lettek, mind összeálltak.” (82 éves férfi)

A mezőgazdasági termelés professzionalizálódása nagymértékű szaktudást tett szükségessé, amely a korábbi termelőszövetkezeti eliten kívül csak nagyon keveseknek volt a birtokában.

„– Olyan terméseredményeink voltak akkor, hogy most csak röhögök rajta. 1800 kilóval Szatmár, Máramaros megyének az első öt között voltam. Nyertem diplomát. Most már elértünk oda, hogy bűzánál nyolc-tíz tonna hektáronként, tizenhárom. És akkor 1800 kilóval első voltam. Cukorrépából 56 tonnával Erou al Muncii Socialiste¹⁵ diplomát kaptam. Akkor tengeri,¹⁶ 4-5 ezer kiló szemes az nagyon jó vót.

– Most mennyi a tengeriből a termésátlag?

– Most tengerinél meghaladtuk a 13 tonnát, leszárítva, sztász [szabvány szerint – Sz. L.]. Ennyit fejlődöttünk. És most is Károlyra, vagy Szatmár megyébe evvel a tengerivel ott vagyok ni [elismerő oklevélre mutat – Sz. L.], első-második helyen vagyok most is.” (82 éves férfi)

Részvényekkel az eredeti tagokon és leszármazottaikon kívül olyanok is rendelkezhetnek, akiknek nincs a társulásba beadott földje – a részvényekkel a kereskedés nem tiltott. Az új tagokkal kizárólag földbérleti megállapodást kötnek. A társulás által fizetett osztalék (2022-ben 2500 lej/hektár értékben)¹⁷ a következőkből áll: igény szerint termény vagy pénz a betakarított termésből, hektárra számolva (de kizárólag csak a nagykulturákból: búza, kukorica, napraforgó stb.), valamint olaj és cukor.¹⁸ További részesedést az éves profitból¹⁹ a részvények után fizetnek. Amennyiben valaki pénzben kéri az osztalékot, a társulás értékesíti helyette a termést és készpénzben fizet. Mivel a gabona felvásárlási ára a betakarítást követően a legalacsonyabb, majd folyamatosan növekszik, és a társulások képesek hosszabb ideig is raktározni és kivárni, amíg az árak tetőznek, így a tagok mindig magasabb jövedelmet érnek el, mint azok az egyéni vállalkozók, akiknek aratás után azonnal értékesíteniük kell a termést. Az osztalék tehát nem egy rendkívüli összeg, de a tagok többsége számára fedezi az alapélelmiszerek (kenyér, olaj, liszt, cukor) egész éves költségét, és így már jelentős bevételnek tekinthető.

A kutatás során a térségben megismert más társulásoktól eltérően a csanálói nem lát el szociális feladatokat, kizárólag mezőgazdasági tevékenységet folytat, mely nagyrészt nagyipari gabonatermesztést, kisebb részben pedig a tagoknak és nem tag helyi lakosoknak bérrendszerben nyújtott mezőgazdasági gépmunkát jelent. Nevében részvénytársaság, de valójában családi vállalkozásként működtetik, a társulás első vezetőjét fia követte az igazgatói székben. A vezetők főrészvényesek, ugyanakkor fizetett alkalmazottak is egyben. A cégszerű üzemszervezetnek azonban vannak nem piaci meghatározottságú, már-már szociális jellegű vonásai.

¹⁵ A Szocialista Munka Hőse.

¹⁶ Kukorica.

¹⁷ Összehasonlításképpen: 2022-ben a romániai bruttó minimálbér 2550 lej volt.

¹⁸ A cukorrépa hosszú ideig, a nagykárolyi cukorgyár 2006-os bezárásáig, meghatározó és kiemelkedően jövedelmező kultúra volt a társulások portfóliójában. Az osztalékként a mai napig igényelt cukrot a társulás vásárolja meg a tagok számára.

¹⁹ Az év végi mérleg ismeretében az igazgatótanács (sok esetben a társulás vezetője) dönt a realizált profit sorsáról. Egy részét beruházásokra, fejlesztésekre fordítják, a fennmaradó részt pedig kiosztják a tagok között.

„A földalapú támogatás nélkül nem lenne jövedelmező ez az egész. 30 ár alatti parcellákra nem fizetik. Nekünk van 5, 10, 15 áras parcellánk is. Azokra nem veszünk fel támogatást. Mert nekünk nagyon sok parcellánk van, több mint 180, mert akkor mikor jöttek az emberek, be akartak lépni a társulásba, mert akkor már öreg volt és a csűr mögött volt egy kertje, amit már nem tudott dolgozni, és akkor bevette, édesapám mindenkit. Jó, dolgozzuk mi, majd jössz a jussért és kész. Ezért mi ilyen földeket is dolgozunk. Vagy van olyan is, hogy az erdőben van a föld, egy tisztás. Most például repce volt benne tavaly. Most még nem is tudom mi lesz benne. Műveljük, nem terem annyit persze, meg vadkár meg minden. Tehát ezt a társulás benyeli, mert hogy a tagok... A falu, a tagok, persze hogy ez a legfontosabb. Legyen elégedett mindenki.” (55 éves férfi)

3. kép. Önjáró permetező munkában. Fénykép: Szilágyi Levente, 2023

A társulás gépparkja modern, a fejlesztéseknek és befektetéseknek köszönhetően folyamatosan követte a technológiai újításokat, de mindezt sváb racionalitással fűszerezve. Azokat a kisegítő, kiegészítő gépeket, amelyeknek teljesítménye érdemben nem befolyásolja a termelékenységet vagy a költséghatékonyságot, megtartották. Az ipari mezőgazdasági termelési gyakorlatokkal kapcsolatban egyre szélesebb körben felmerülő ökológiai szempontú kritikák: a talajszennyezés, az aránytalanul nagy ökológiai lábnyom (karbonizáció) nem ismeretlenek a társulás vezetősége számára,²⁰ de a termelési

²⁰ Egyrésztől pontos nyilvántartást vezetnek a felhasznált műtrágyák, vegyszerek, valamint az üzemanyag mennyiségéről. Évente 2600 kg műtrágyát és egyéb növény-, illetve talajvédő szert szórnak szét a megművelt 1300 hektáron, úgy, hogy mindeközben 80-100 ezer liter gázolajat égetnek el. Ez a mennyiség jelentős környezeti terhelést jelent, azonban lényegesen kevesebbet, mint korábban

4. kép Régi és új. A negyven éves, de tökéletesen funkcionális tartályt a mai napig használják. Fénykép: Szilágyi Levente, 2023

gyakorlatok megváltoztatására mindeddig nem tettek kísérletet. Ezt a jövedelmezőség, azaz a tagokat illető osztalék kifizetésének a kényszerével indokolják.

A társulás működését ma főként a szervezeti formából adódó tehetetlenség viszi előre. Mára már elavulttá, legalábbis kevésbé hatékonyvá vált ez a szervezeti forma,²¹ de elvitathatatlan pozitívuma, hogy mindeddig ellen tudott állni a külső vagy akár külföldi tulajdonszerzésnek. A társulás alapító okirata egy egészen különleges birtokvédelmi határozattal próbálja védeni és elidegeníthetlenné tenni a csanálosi földbirtokokat:

bármikor, egyrészt a takarékosabb gépeknek, a hatékonyabb kijuttatásnak, másrészt a vegyszer- és műtrágyahasználatra vonatkozó, egyre inkább szigorodó uniós szabályozásoknak köszönhetően. „Most például ebbe a pandémiába volt egy ilyen kiképzés, nekünk kell engedély, hogy vegyszert használjunk, mert cég vagyunk. Az Európai Unió meg a vegyszerek. És akkor vizsga meg háromnapos kurzus, meg lófasz. Megcsináltuk. Míg a magánember azt használ, amit akar. Ukrajnából veszi a legmérgezőbb anyagot, akkor azt használja. Azt ki ellenőrzi? Hol van itt akkor korrekt dolog? Sehol. De nem is keressük a korrektséget. Tehát mi vigyázunk a mediura [környezetre], aztán ők meg szórhatják, fújhatják, csinálnak, amit akarnak. [...] De ne érts félre, én nem irigységből mondom, hogy ők... Csak azért mondom, merthogy, ha egyszer vigyázunk a mediura, akkor gyertek, itt Csanálos határában vigyázzunk a mediura. Akkor vigyázzon mindenki. Nem?!” (55 éves férfi)

²¹ Egy földbérleti rendszerben működő vállalkozás többéves (általában tíz) szerződést köt a földtulajdonosokkal. Ebben a kötbérrel „védett” időszakban a vállalkozó szabadon és biztonságban tervezhet, és nem csupán a növénykultúrákat választhatja ki kötetlenül, hanem a befektetéseit is ennek megfelelően alakíthatja. A társulásoknál ilyen típusú szerződések nincsenek, a tagok bármikor dönthetnek úgy, hogy kiveszik földjeiket a társulásból, a fluktuáció pedig állandó. Az egyéni- leg gazdálkodók, illetve a Schöntal Innovative Mezőgazdasági Szövetkezet is igyekszik elcsábítani a tagokat, hogy több megművelhető földterülethez jusson.

„S akkor úgy lett megalakulva a társulás, hogy azok az emberek, akik alakították, és beszálltak azokkal a bizonyos pénzekkel, hogy nem adhatják el idegennek. Egymás közt eladhatják a részvényeiket, de egy vadidegennek nem adhatja el, csak ha megszűnik ez az egész. Akkor lehet eladni. Mert akkor ugye már adnák elfelé, és lehet Lăța²² megvette volna az ötven százalékát. Ez bele van írva az alapító okiratba. Ha felbomlik, akkor mindenki kiveheti a részét.” (55 éves férfi)

A társulás és az EU-s források

A társulás – hasonlóan valamennyi Nagykároly környéki társuláshoz – csak a legkritikább esetben élt pályázati lehetőségekkel. Próbálkoztak, de a negatív tapasztalatok, illetve a pályázati rendszerben általános korrupció kikerülhetlensége miatt nem vesznek részt pályázatokban.

²² Szatmár megyei mezőgazdasági nagyvállalkozó, vetőmag- és műtrágya-forgalmazó cégtulajdonos. Több környékbeli társulás (többek között a kálmándi és börvelyi) csődbe jutásában aktív közreműködő, és ekként rettegett, de megkerülhetetlen szereplője – bizonyos műtrágyák kizárólagos forgalmazója – a környékbeli agráriumnak. Az input cégek működési formája erős hasonlóságokat mutat a jobbágyfelszabadítást követően, de a 20. század első évtizedeiben is a magyar kis- és középbirtokosok tömegeinek létbizonytalanságát előidéző uzsorával (BAK, 2014). Az alábbiakban olvasható három szöveg keletkezése között több mint száz év telt el. (1) „...az uzsorának az a tervszerű törekvése, hogy lassanként az adósnak az egész gazdasági léte fölött uralmat szerezzen magának. Gyakran az üzleti összekötetés az uzsorás és az adós között egészen kifogástalan ügyletek megkötésével kezdődik, e mellett azonban néha az adóssal való üzleti összekötetés lebonyolítása elhuzatlik és ha a kötelezettség mindinkább nyomasztóvá válik, az adós kénytelen lesz terményeit, azok értékénél sokkal olcsóbban átadni a hitelezőnek vagy további halasztást eladások, bérbevevés, stb. útján eszközölni ki, a mely alkalmakkor mindig mértéktelen kizsákmányolásnak kell magát alávetnie. A teljes függés, a melybe az adós így lassanként jut, rendszerint csak egész vagyonának elvesztésével ér véget.” (BALOGH, 1905); (2) „Itt van az Agrotex Károlyba, Lăța, sorba, megkezdte Teremet [Mezőterem], Hatvant [Érhatvan], Vezetet, Kálmándot, Börvelyt, sorba, sorba mindet. És mit csinál? Adja az inputot [vetőmag, vegyszer, műtrágya stb. – Sz. L.] neki, nem tudja kijfizeni, mert listaáron adja neki. Én, hidd el, hogy én negyven-ötven százalékkal olcsóbban vásárolok, mint ők. Azért, mert időben fizetek, és kialkudom. Tehát ők rá vannak szorulva, mivel nem tudnak időben fizetni.” (77 éves férfi); (3) „Bármikor megtörténhet, hogy ide is bejön egy arab vagy valaki, tíz perc alatt elintézi itt Károly környékét, úgy, hogy még füstöl. Mi siránkozunk, hogy ennyit osztunk, meg annyit osztunk, de az meg jön és rendet csinál. Amúgy meg a Promat meg az Agrotex, adnak neked műtrágyát, vegyszert, mindent. Ha te nem jól kavarod, és eladósodsz feléjük, akkor ki vagy téve annak a veszélynek. Aszmondja – Nem tudsz fizetni? Hát nincs semmi gond, nem bántjuk mi egymást, és akkor átveszi a céget. Ezt csinálja a Promat, ez tasnádi, az nagyon durván. Még az Agrotex nem annyira. Az már rengeteg céget bekebelezett. Cégeket. Társulásokat, magáncégeket. Nem jól gazdálkodik, mi tudomén, nem jól csinálja, eladósodik neki egyik évben, másik évben megint, harmadik évben megint, negyedében már mit fizessél adósságot, miből? Tehát itt a lényeg egy: csinálni kell komolyan, keményen és a maximumot ki kell hozni. Ja és még beleszól a jóisten, hogy lesz eső, meg mennyi lesz. Arról már nem tehetünk, de a többit megcsináljuk.” (55 éves férfi) Az első idézet Balogh Jenő büntetőjogász professzor, igazságügyi miniszter tollából származik, a bennfoglaló szövegben a gazdákat sújtó uzsora felszámolását sürgeti, és jogalkotóként annak lehetőségeit vizsgálja. A másik kettő egy-egy szatmári sváb falu társulásvezetőjének ténymegállapítása, amelyben a mezőgazdasági termelők, köztük a társulások input cégekkel szembeni kiszolgáltatottságát részletezi.

„Mi 2006-ban csináltunk egy SAPARD-programot, 300 000 euróra. Ebből vettünk traktort, vetőgépet, egy kombájnt, permetezőgépet. Na most, ez egy 300 000 eurós projekt volt. Akkor még a SAPARD úgy működött, hogy Te ki kellett fizesd a háromszázezer eurót, és akkor majd a felét az Európai Unió. Három hónapon belül kaptuk vissza asszem a százötvenezer eurót. Na most, mivel neked nincs háromszázezer euród, hogy kifizesd, még százötven se volt, akkor elmentünk a bankhoz, felvettünk 5 évre háromszázezer eurót, és akkor öt évig fizettük azt a százötvenezer euró különbséget. Kiszámoltuk, és az a százötven, amit nyertünk, az majdnem el is ment a banknak kamatra. Tehát mi voltunk, akik a legkevesebbet nyertük az európai uniós támogatásból. Nyert a bank, nyert az eladó, mi, akik a pályázatot csináltuk, asszem ha nem zéróra jöttünk ki.” (55 éves férfi)

A pályázatok benyújtását a társulás működési formája is nehezíti, a nagyobb horderejű döntésekhez a tagok többségének a hozzájárulása szükséges, ennek megszerzése pedig időigényes. Az évek során beszerzett mezőgazdasági gépeket lízing rendszerben vásárolták, az előbb említett kivételtől eltekintve kizárólag saját erőforrásokból, de ezt is az igazgatótanács jóváhagyásával.

Az EU-csatlakozást sem lehetőségként, hanem a függetlenségüket garantáló termelési gyakorlatukat ért támadásként élték meg. A közös piacon, az országoként eltérő agrártámogatási rendszerek²³ következtében, csökkent a társulás versenyképessége, és néhány évben a bevételei is visszaestek.

„Tehát megint oda jutunk vissza, hogy az Unió, evvel a támogatással, evvel irányít bennünket. Igen, evvel manipulál. Ez az APIA-s²⁴ kis folytatás, igen. Most tegyél szóját, kapsz egy kis pénzt, akkor mindenki szóját tesz. És ettől függünk, és függővé váltunk. Ez már nem az a mezőgazdaság, amit szerettem csinálni, hogy most megyünk, megműveljük a földeket, és most ide ezt vetünk, oda azt, ez már nem az. Pont az a támogatás, amivel lebegsz a tetején, hogy nem mész mínuszba. Pont a támogatás miatt még jöhetsz ki pluszba is. De ha támogatás nincs, akkor már startból mínuszban vagy.” (55 éves férfi)

Az alábbi táblázat a társulás gazdasági mutatóit összegzi. A harminc állandó alkalmazottal nem csupán a legnagyobb munkáltató a településen, de a legnagyobb tőkével és forgalommal rendelkező vállalat is egyben. A kimutatások sajnos nem állnak rendelkezésre az indulást követő első évtizedből, azonban a hiányos adatsorokból is kiolvasható, hogy a társulás folyamatosan növelni tudta tőkéjét és biztosítani a nyereséges működést,

²³ A területalapú mezőgazdasági támogatás uniós átlaga hektáronként 259 euró. Romániában az alap-támogatás értéke 100 euró, további kiegészítő támogatással – fiatal gazdák, kiemelt kultúrák termesztése esetén is – maximálisan 214 euró érhető el. Összehasonlításképpen néhány adat: Németországban 282 euró, Franciaországban 289, Dániában 307 euró, Hollandiában 373 euró az átlagos hektáronkénti támogatás összege. https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DashboardIndicators/FarmIncome.html?select=EU27_FLAG,1 (letöltés ideje: 2023. szeptember 22.)

²⁴ Mezőgazdasági Intervenciók és Kifizetési Ügynökség – a földalapú támogatást folyósító szerv.

ügy, hogy következetesen kizárta a külső elemeket, legyen szó idegen munkaerőről, vagy akár európai uniós pénzekről.

3. táblázat A társulás fontosabb pénzügyi mutatói 1999 és 2021 között

Év	Nettó nyereség	Bevétel	Kiadás	Saját tőke	Foglalkoztatottak száma
2021	2.557.167	13.287.601	10.530.055	10.519.804	29
2020	325.986	8.628.077	8.302.091	7.962.637	30
2019	1.262.297	9.638.738	8.362.469	7.636.651	30
2018	219.139	8.532.861	8.313.722	6.374.354	30
2017	543.639	8.312.921	7.689.725	6.155.215	30
2016	19.411	7.535.693	7.516.282	5.611.576	31
2015	170.848	7.595.628	7.424.535	5.592.165	32
2014	633.081	6.887.044	6.202.279	5.421.317	32
2013	207.563	6.975.714	6.728.149	4.787.679	32
2012	1.082.190	7.470.010	6.201.098	4.580.115	31
2011	1.667.038	7.440.842	5.448.759	3.497.926	31
2010	493.627	6.205.339	5.679.579	1.830.887	31
2009	53.198	5.219.538	5.152.743	1.337.260	32
2008	180.277	5.316.943	5.098.768	1.284.062	33
2007	128.382	4.237.622	4.081.312	1.103.785	35
2006	998	3.433.085	3.427.074	975.403	39
2004	106.808	3.086.386	2.948.356	980.761	42
2003	215.447	2.760.731	2.506.508	873.953	41
2002	65.462	2.073.651	1.984.519	658.505	40
2001	298.527	1.727.333	1.349.151	603.985	41
2000	181.263	1.095.745	874.514	319.408	42
1999	3.423	620.358	615.793	143.391	38

Összegző gondolatok

A csanálói társulást az evolúciós reziliencia szempontjából paradox módon éppen változatlansága miatt tekinthetjük gazdaságilag és társadalmilag is sikeres szervezetnek, mely azon túl, hogy stabil anyagi bázist nyújtott a rendszerváltást követő nehéz időszakokban a közösség számára, sokszor az állami feladatköröket is átvállalva a társadalmi együttműködést, a bizalmon alapuló lokalitást képviselte. A társulás sikere a fenntartó közösség sikere is, ugyanakkor a napjainkig tartó sikerességhez több tényező egyidejű jelenlétére volt szükség: előregedő lakosság, munkaerőhiány már a rendszerváltáskor, a sváb mentalitás és munkamorál, a németországi kapcsolatok segítségével rendelkezésre álló tőke, képzett és adaptációra képes menedzsment. A társulások működésének

legfontosabb előnyét abban látom, hogy általuk a közösségek eredményesen álltak ellen a külföldi agrárbefektetők megjelenésének, a földterületek a közösség tagjainak tulajdonában maradtak.

A romániai társas gazdálkodási formák elemzésekor megfogalmazott megállapítás, mely szerint minél gazdagabb egy település, annál valószínűbb, hogy az egyéni gazdálkodást választják a szövetkezeti formával szemben – mivel rendelkezésre állhat az induláshoz szükséges tőke (HATOS, 2006, 238.), a vizsgált településekre nem érvényes, hiszen kifejezetten gazdag településeknek számítottak már a rendszerváltáskor is, és mégis a társas gazdálkodás, illetve a társulati forma mellett döntöttek. Ennek miéртjére a kutatás jelen állása szerint csak spekulatív választ tudok adni: A helyben maradó lakosság mérete még éppen elegendő volt arra, hogy közösségként tovább tudjon működni, de ami az agráriumot illeti, kénytelenek voltak az általános romániai példától eltérő, szövetkezeti rendszereket létrehozni és működtetni. Ezt aztán olyan módon végezték, hogy abból következetesen kizárták a külső elemeket, legyen szó idegen munkaerőről, vagy akár európai uniós pénzekről. Ennek megfelelően a társulások csak a legkritkább esetben élnek pályázati lehetőségekkel, amelyben szerepet játszik a pályázati rendszerekre jellemző korrupció kikerülhetetlensége is. Képviselőik az EU-csatlakozást nem lehetőségként, hanem a függetlenségüket garantáló termelési gyakorlatukat ért támadásként élték meg. Ebbe a kockázatkerülő, kizárólag önerőre támaszkodó gazdasági modellbe talán nem túlzás a paraszti, önálló üzemszervezetet belelátni.

Irodalom

ADGER, W. Neil

2000 Social and Ecological Resilience: Are They Related? *Progress in Human Geography*, 24, 3, 347–364.

BAK Klára

2014 A Hangya szövetkezeti rendszer fejlődéstörténetéről. In: FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok*. 10–20. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

BALOGH Jenő

1905 Vélemény az uzsora és ehhez hasonló gazdasági visszaélések tárgyában teendőkről. Kézirat. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomda.

BARTH, Fredrik

1969 Introduction. In: BARTH, Fredrik (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. 9–38. Prospect Heights, IL, Waveland Press.

BERTA Péter

2010 Az etnicizált fogyasztói ízlés politikája. Moralizáló diskurzusok, jelentésdefiniós küzdelmek és gábor presztizstárgy gazdaság. In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. 236–253. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.

BINSWANGER, Hans P. – DEININGER, Klaus – FEDER, Gershon

- 1993 Power, distortions, revolt and reform in agricultural land relations. In: BERHMAN, Jere – SRINIVASAN, T. N. (eds.): *Handbook of Development Economics* III. Amsterdam, Elsevier Science.
[https://doi.org/10.1016/S1573-4471\(95\)30019-8](https://doi.org/10.1016/S1573-4471(95)30019-8)

BIRÓ A. Zoltán

- 2019 Szempontok innovatív agrárkezdeményezések társadalmi beágyazottságának vizsgálatához. In: JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. 175–183. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.

BIRÓ A. Zoltán – MAGYAR Ferenc szerk.

- 2018 *Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció mint székelyföldi fejlesztési paradigma*. Csíkszereda, Státus Kiadó.

BORBÉLY Sándor

- 2021 Economic Adaptation and Individual Livelihood Strategies in a Swabian Village in Satu Mare County. *Acta Ethnographica Hungarica*, 66, 1, 201–239. <https://doi.org/10.1556/022.2021.00018>

BORS Réka

- 2004 A romániai mezőgazdasági átalakulás tapasztalatai, tekintettel az EU-csatlakozásra. *Gazdálkodás*, 48, 5, 30–40.

BROOKS, Karen – MEURS, Mieke

- 1994 Romanian land reform: 1991–93. *Comparative Economic Studies*, 32, 2, 17–32.

BURA László

- 2001 *Csanádos. Falumonográfia*. Csíkszereda, Státus Kiadó.

CARTER, Michael R.

- 1987 Risk sharing and incentives in the decollectivization of agriculture. *Oxford Economic Papers*, 39, 3, 577–595.
<https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a041807>

CARTWRIGHT, Andrew

- 2000 *Against 'Decollectivisation': Land Reform in Romania, 1990–92*. (Max Planck Institute for Social Anthropology Working Paper 4.) Halle, Max Planck Institute.

CSATA Zsombor

- 2006 A vállalkozói potenciál területi eltéréseinek társadalmi magyarázatai Erdély rurális térségeiben. *Korunk*, XVII, 5, 4–16.

DORONDEL, Ștefan – ȘERBAN, Stelu

- 2014 A Missing Link: The Agrarian Question in Southeast Europe. *Martor*, 19, 7–30.

FARAGÓ László

- 2017 Autopoietikus (társadalmi) terek koncepciója. *Tér és társadalom*, 31, 1, 7–29.
<https://doi.org/10.17649/TET.31.1.2839>

FRYDMAN, Roman – RAPACZYNSKI, Andrzej

1994 *Privatisation in Eastern Europe: is the state withering away*. Oxford, Oxford University Press.

GRANOVETTER, Mark

1985 Economic action and social structure: the problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*, 91, 3, 481–510.

<https://doi.org/10.1086/228311>

HATOS, Adrian

2006 *Colectivism după colectivism? Forme asociative de organizare în agricultura românească de tranziție: 1990–2002*. Iași, Lumen.

HOLLING, Crawford Stanley

1973 Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 1, 1–23.

<http://dx.doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>

2001 Understanding the complexity of economic, ecological, and social systems. *Ecosystems*, 5, 390–405. <http://doi.org/b77bt5>

KIDECKEL, David

1993 Once Again, the Land: Decollectivization and Social Conflict in Rural Romania. In: DE SOTO, Hermine G. – ANDERSON, David G. (eds.): *The Curtain Rises: Rethinking Culture, Ideology, and the State in Eastern Europe*. 62–75. Atlantic Highlands, Humanities Press.

KINDA István – PETI Lehel

2006 „...ne verjük szét a kollektívet...!” Társas gazdálkodás Kelemtelkén és Abosfalván. In: PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. 208–241. Kolozsvár, Nis Kiadó.

KISS Dénes

2005 Erdélyi falvak a 21. században. *Magyar Kisebbség*, 9, 36–37, 60–77.

KLOOSTERMAN, Robert – LEUN, Joanne van der – RATH, Jan

1999 Mixed embeddedness, migrant entrepreneurship and informal economic activities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23, 2, 253–267.

LĂZĂROIU, Sebastian

1999 Rețele de capital social și antreprenori în Comișani. *Sociologie Românească*, 2, 31–56.

LERMAN, Zvi – CSAKI, Csaba – MOROZ, Victor

1998 Land reform and farm restructuring in Moldova: progress and prospects. *World Bank Discussion Paper 398*. Washington DC, World Bank.

LIN, Justin Yifu

1988 The household responsibility system in China's agricultural reform: a theoretical and empirical study. *Economic Development and Cultural Change*, 36, 3, 1–26.

LOVAS KISS Antal

2006 *A rendszerváltozás utáni gazdálkodói magatartásformák és üzemszervezetek néprajzi vizsgálata*. Debrecen, Bölcsész Konzorcium.

MEURS, Mieke ed.

1999 *Many shades of red. State Policy and Collective Agriculture*. Cumnor Hill – Oxford, Rowman – Littlefield Publishers, Inc.

PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm szerk.

2006 *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Kolozsvár, Nis Kiadó.

POLÁNYI Károly

2004 *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Napvilág Kiadó.

PUTTERMAN, Louis

1985 Extrinsic versus intrinsic problems of agricultural cooperation: anti-incentivism in Tanzania and China. *Journal of Development Studies*, 21, 2, 175–204.

<https://doi.org/10.1080/00220388508421937>

SANDU, Dumitru

1999 *Spațiul social al tranziției*. Iași, Polirom.

SÁRKÁNY Mihály

2016 Etnicitás és gazdaság. Gazdasági antropológiai megközelítések az interetnikus viszonyok kutatásában. In: VARGYAS GÁBOR (szerk.): *Társadalom és gazdaság: válogatott szociálandropológiai írások*. 417–434. Budapest, L'Harmattan Kiadó – MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

SCHMITT, Günther

1991 Why is the agriculture of advanced Western countries still organized by family farms? Will this continue to be so in the future? *European Review of Agricultural Economics*, 18, 3–4, 443–458.

<https://doi.org/10.1093/erae/18.3-4.443>

SCHWARZ Gyöngyi

2021 *Lokalitás, etnicitás, gazdaság*. (Életmód és tradíció 19.) Budapest, BTK Néprajztudományi Intézet.

STĂNCULESCU, Manuela Sofia

1999 Albota, a Modernized and Trade Oriented Commune. In: SANDU, Dumitru (ed.): *Social Capital and Entrepreneurship in Romanian Rural Communities. Second Volume: Village Community Studies*. 1–31. Bucharest, World Bank.

STEWART Michael

1994 *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, MTA Szociológiai Intézet.

SWAIN, Nigel

1997 *Agricultural Restructuring and Rural Employment in Romania: The Rebirth of Family Farming?* (Central and Eastern European Studies Working Paper, 40. Rural Transition Series.) Liverpool, University of Liverpool.

SZABÓ Á. Töhötöm

2002 *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.

- 2013 Gazdasági adaptáció és etnicitás. *Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Kolozsvár; Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- SZELÉNYI Iván – KOSTELLO, Eric
1996 The Market Transition Debate: Toward a Synthesis? *American Journal of Sociology*, 101, 4, 1082–1096.
- SZILÁGYI Levente
2021 „This is our Bank. Agricultural associations and their role in two Swabian villages in Satu Mare from the regime change to the present. *Acta Ethnographica Hungarica*, 66, 1, 181–200. <https://doi.org/10.1556/022.2021.00015>
- TORSELLO, Davide
2003 Trust and Property in Historical Perspective. Villagers and the Agricultural Cooperative in Királyfa, Southern Slovakia. In: HANN, Chris – ROTTENBURG, Richard – SCHNEPEL, Burkhard – SHIMADA, Shingo (eds.): *The Postsocialist Agrarian Question. Property Relations and the Rural Condition*. 93–116. Münster, Lit Verlag.
- TÓTH Attila
1995 A közösségi gazdálkodás a Székelyföldön. *Regio*, 6, 1–2, 145–154.
- VERDERY, Katherine
1999 Fuzzy Property: Rights, Power, and Identity in Transylvania’s Decollectivization. In: BURAWOY, Michael – VERDERY, Katherine (eds.): *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. 53–82. Lanham, Rowman and Littlefield Publishers.
2003 *The Vanishing Hectare. Property and Value in Postsocialist Transylvania*. Ithaca, Cornell University Press.
- VINCZE, Mária – SWAIN, Nigel
1998 Agricultural Transformation and the Rural Labour Market in Romania. *Replika*, (Special Issue), 191–205.

LEVENTE SZILÁGYI

THE CSANÁLOS AGRICULTURAL COOPERATIVE AS A LOCAL AGENT OF SOCIAL RESILIENCE

The study examines the impact of the agricultural cooperative of Csanálos, a Swabian settlement in Satu Mare still in operation today, on the local economy and society. Agricultural cooperatives played an important role at the beginning of the process of agrarian transformation after the regime change in Romania. The successor organizations of the socialist agricultural cooperatives, established on a voluntary basis, were, on the one hand, able to offset the impoverishment brought on by the re-peasantization or forced peasantization during the long transition period, provided a stable financial basis for communities in the difficult periods following the regime change, and, often taking over state responsibilities, represented social cooperation and trust-based social localism. On

the other hand, they took advantage of their monopoly position to hinder the emergence of individual and family farmers. The risk-averse, self-reliant economic model of the cooperatives evokes the self-sufficient organization of peasant farms. Cooperatives can thus be seen as a very specific form of post-socialist post-peasant production systems.

Keywords: regime change and agrarian issues, agricultural cooperatives, Satu Mare Swabians